

Панайот Карагъзов

Панайот Карагъзов (1952) – проф. д-р, декан на Факултета по славянски филологии на СУ (2007–); автор на над 200 научни публикации върху историята на славянските литератури, култури и религиозни практики, сред които монографиите „Самосознание словесности. Историографии славян-

ских литератур“ (С., 1996), „Славянските свети мъченици. Същност и канонизация; хронология и типология; критика и апология на славянското мъченичество“ (С., 2006); преводач, автор на две стихосбирки; кавалер на ордена „Заслужил за полската култура“ (1991).

Моето партийно CV Предговор към недовисана книга

Роден съм в София в семейство на служещи, малко преди да умре другарят Сталин.

Баща ми беше комунист. Нещо повече – беше и партиец. Това са различни неща, а той беше и двете. В добрия смисъл и без ирония. В детството ми партийните събрания се провеждаха след работно време, а в събота се работеше. Неделята обаче бе за семейството и той ни се посвещаваеше изцяло. Баща ни обичаше планините и с него покорих много върхове, на повечето от които не съм стъпвал втори път.

Майка ми не беше комунистка, а още по-малко партийка. До тръгването ми на училище тя бе домакиня, а сетне – учителка. За нея партията и особено познатите партийци бяха по-лоши и от съседката Йотова. Мнението си по въпроса обикновено започваше с „Пустата му партия...“ и завършваше с „Бял свят да не види“. Трудно ми е да преценя кое я гразнеше

повече – че татко се прибира вкъщи късно или че не се възползва от партийното си положение. Тя още е жива и ще я питам.

За разлика от главата на семейството, мама не вярваше на партията. И с право. Имала е доста поводи, но дори един е достатъчен. След като се заговорило, че ще има парична обмяна, баща ми отсякъл, че на партийно събрание им казали обратното. Спестяванията ни изгорели. Е, в зряла възраст и на мен ми се случи същото, но не защото вярвах на партията, а защото партията бе забранила на банките да изплащат пари, преди да фалират.

Не сме преяждали, но и не сме гладували. Когато със сестра ми не харесвахме някое ястие, защото ни миришело, татко (тринадесето дете сираче, преживял две войни) казваше, че тази храна „мирише на имане“. Наскоро майка ми се запита защо синът ни расте толкова бързо и си отговори – „ами яде толкова хубави неща, а вие със сестра ти израснахте с циганска баница“. Внукът акселерат веднага я помоли да му направи циганска баница. Опитва я; каза, че е много вкусна и поуска кроасан. И аз харесвах закуските в училищния бюфет повече от филийката с олио и червен пипер. Бях горд, щастлив и сит, когато получавах 12 ст. и в голямото междучасие си купувах кифла осморка. Много осморки съм изял, преди да напиша стихотворение за VIII конгрес на БКП: *Осми конгрес – двайсетгодишна програма, Осми конгрес – доячка плана изпълнява, Осми конгрес – с ракета на Марс се отива* и пр. Вярвам, че такива глупости са писали и други деца в други училища по света и у нас. Поотделно и независимо те са предусетили, че „ранътъ прави борбътъ“, както с основание констатираха първите ни олимпийски шампиони. Никой не е по-голям от хляба. Дори и тези, които закусват с осморки.

В четвърти клас започнах да спестявам от осморките, учителката по-рядко ми поставяше шесторки, но не станах милионер. Със спестяванията на още трима съученици си купувахме обща бира в сладкарницата на бай Пешо Бозата и я изпивахме пред него (о, времена, о нрави!). Ако осморките изграха решителна роля за увековечаването на Осмия конгрес, светлото пиво помогна да осветлим бъдещето. С помощта на светлото пиво и с решителната помощ на руския език, който започнахме да учим в пети клас, отдахоме детския си художествен дан на българо-съветската дружба с музикално-словесния рефрен *Здравствуйте, братушки! Как у вас погода? Если хорошая – и у нас такая.*

В училище често ни посещаваха партизани, концлагеристи и пр. активни борци против фашизма и капитализма (АБПФК) и веднъж самата Цола Драгойчева довери на съученика ни Чавдар, че също има син Чавдар... Май по този повод на шега спретнахме политико-еротична поемка за заседание на Политбюро на ЦК на БКП, от която си спомням само откъси като откровението на Цола Драгойчева за Първия секретар на БКП: *Ние с Тошето Балкански се ... по испански и финала: Всичко туй във Врана чух, но направих се на глух, че това са хора знайни, да ... майни*. Отрано разбрахме неразривната връзка между политиката и любовта, чиято рожба (според чеха-французин Милан Кундера, китайската американка Анчи Мин и мен) е идеологизираният секс*. С ръка на сърцето мога да кажа, че стиховете за партията (и възхваляващите, и еротизиращите) не бяха нищо повече от една несъзнателна детска самодейност в духа на времето. Мисля, че и съучениците ми мислят така. Ще ги питам, но фактът, че за нашата политико-еротична „поемка“ не се чу и дума, докато за намерената химикалка с разсъбличаща се жена ни разкатаха фамилията, потвърждава, че без да осъзнаваме, от малки играем на социализъм. Възрастните също играеха и затова не чуваха или се правеха, че не чуват шегите за партийните величия, както сега пропускаме край ушите си куплетчетата за *Симеон Шаикобурготски*, *Серго Ватмана*, *Бате Бойко пожарникаря* и други съвременни партийци, които хлапетама си обменят още в детската градина.

Това, че татко бе партиец, не ми навреди, но не ми и помогна. Пряката полза бе абонаментът за в. *Работническо дело*, от който от малък започнах да следя какво става по белия свят. Колкото и да е странно, в годините на соца партийният орган даваше повече международна информация, отколкото всичките днешни ежедневници, взети заедно. Имаше новини не само от СССР, но и от целия свят. Бяха идеологически фризирани и кастрирани, но бяха новини и макар с обратен знак научавахме, че някъде нещо се случва. Приятел на баща ми отпреди войната му изпращаше безплатно и вестник *Трезвеник*, който в гимназиалните класове често бе размахван назидателно пред очите ми успоредно с партийния орган.

*Вж. П. Карагьозов: *The Intimate Jokes of Partocentrism in Milan Kundera's The Joke and Anchee Min's Wild Ginger*. In: Acta Slavica Iaponica, Vol. 25, Sapporo, Japan, 163–186; *Уинтимните шегги на партоцентризма в романите Шегата на М. Кундера и Дивата Волност на А. Мин*. В: [сб.] Славянска филология, т. 24. С., 2008, 146–172.

Не зная дали идеята да бъда записан в Руската гимназия беше идеологически мотивирана. Истината е, че мама искаше да уча във Френската или в Немската, но за тях не ми достига успехът, а в Руската, за която не бях кандидатствал, ме приеха на основание, че съм момче. Тази гимназия е най-близкото до дома ни училище, чиито чиновове търках цели 11 години и в което се наложи да записвам сина си за първолак с връзки...

Година след постъпването ми Руската гимназия стана доста престижна, тъй като в нея дойде да учи върналият се от съветска кадетска школа син на другаря Тодор Живков. Тогава Владко бе скромно, тихо и срамежливо момче. Отначало идваше на училище пеша, а майка му посещаваше родителските срещи. Ходехме с униформи и Живков-юниор също носеше куртка и фуражка, но не конфекционни, а ушити по мярка. Както казват в страната, от която идваше – „Мелочъ, но приятно“.

Покрай Владко школото ни стана сладко и се напълни с деца на видни партийци. Те помогнаха на младия Живков да излезе от правия път, а на редица от нас – да тръгнем по него, вземайки зрелостните изпити. Тогава имаше матури и майката на случайно прието в гимназията дете случайно бе сънувала кои задачи случайно ще се паднат на матурата по математика и те най-случайно взеха, че се паднаха. Така момчетата (девойките си бяха зубрачки) си паднахме на... което не попречи девойките да продължат да си падат по други момчета. В интерес на истината в гимназията ни държаха строго и подготовката бе на висота. Почти всички предмети учехме на руски, което от сегашна гледна точка е не само езикова екзотика, но и чиста галавера. Даскалите, с изключение на тези по руски и другарката по научен комунизъм, бяха супер. С безспорните заслуги на *рускините* (смениха се поне три) разбрах за какво служат падежите чак в трети курс на Университета, а благодарение на *комунистката* още ми се иска да прочета трудовете на класиците на марксизма-ленинизма изцяло и в оригинал. За първата си учителка по идеология си спомних, като чух поизтъркания виц за съучениците, които след разпада на СССР установили, че навремето си мислели, че в училище ги лъжат и за социализма, и за капитализма, а се оказало, че за капитализма им казвали истината... В тази връзка вярвам, че Анчи Мин не е преувеличила кой знае колко описанието на идеологическото обучение в Китай.

Уверен съм, че А. Мин представя точно и китайския вариант на комунистическите спартакиади. През 1968 г. участвах в една от тях, през 80-те видях на живо чехословаците, а

Неуспелите да се доберат до българското черноморие поляци и полякини се утешават с местните градски басейни като варшавския „Легия“ („Stolica“, 26/1975, корица, снимка: Я. Шелски).

през 2002 г. направих тегел по пекиния площад *Тин-ти-ри-мин-ти* (*Тя нън мън*), наредих се на огромната опашка, зърнах мумията на Мао Дзе Дун в мавзолея и интуитивно усетих, че времето на спартакиадите и мавзолеите все още не е безвъзвратно отминало.

Спартакиадите и мавзолеите са социалистически близнаци. Двуйични, но близнаци, лаконично отразяващи същността на описаната от Владимир Маяковски соцформула: *партията = маси + култ*. Различните аспекти на подчинението на масите на личността са известни. Видях мавзолеи с мумии (на Ленин, Димитров и Мао), мавзолей без мумии (на Клемент Готвалд), със и без мумии (на Ленин без Сталин и на Димитров без Димитров) и мавзолей без мавзолей (на Димитров без Димитров и без срада). Цял свят видя конфуза при събарянето на мавзолея в малка България, но малко знаят колко пари струва това на ганькоплатците, както малцина знаят колко доходоносен е мавзолеят на Мао в многолюден Китай. Министърът инженер, който упорито руши софийския бункер, освен бивш комсомолец и неопартиец, по време на разрушаването на мавзолея на Г. Димитров бе и министър на строителството и пътищата. След като барабар с мавзолея разби и жълтите павета по *Царя*, което не успя да постигнат десетилетия наред преминаващите на девети септември танкове, инж. Медариев, ресорно отговарящ за пътищата, ремонтира най-стария софийски булевард... Щеше да е оригинално, ако преди това Марио Пузо не бе описал ползата да си едновременно собственик на тежкотоварни камиони, които разбиват шосетата, и на фирма, която получава общински пари, за да ги ремонтира.

За разлика от инж. Медариев китайските другари и без да са оригинални, са гениални. Те си оставиха мавзолея барабар с мумията на Мао вътре, разработвайки идеята от разказа *Свършена търговия*. Хиляди китайци и некутайци всеки Божи ден посещават мавзолея. Повечето посетители купуват венци и букети, полагат ги на маса с колелца, която, докато те пристъпват към балсамирания Велик кормчия, връща обратно цветята за многократна продажба в изходна позиция. След този култово-комерсиален ритуал почти всички поклонници и туристи оставят по някой груг юан, за да се сдобият със сувенир с лика или фигурата на Председателя Мао. Малко, но от сърце – както казваме на по халба бира край липсващия софийски мавзолей.

В гимназията прилежно учехме руска и съветска литература. От първата все още мога да рецитирам поне петнайсе-

мина минути *Евгений Онегин*, докато заниманията с втората не възбуждаха нищо у мен, нищо у останалите съученици особена естетическа наслада. Ялов бе и възпитателният ефект от твърдия социализъм, тъй като не успяхме да приложим на българска почва „как закалять сталь“, „как поднимать целину“ и дори „как после первого стакана не закусывать“. Все пак до създаване на описаната от Виктор Пасков в романа *Германия – мръсна приказка* „партия на мразещите Максим Горки“ в нашата гимназия не се стигна.

През 1968-а в София се проведе Световният фестивал на младежта. Бях на шестнайсет и това бе първият ми обществен купон. Без да съзнаваме, тогава сме били част от световното външение, започнало в сърцата на Запада, Изтока и Америка – Париж, Прага и Вашингтон – и позагълхнало в перифериите им. За случващото се в центъра пише Кундера в *Непосилната лекота на битието*, за Софийския фестивал – В. Пасков в споменатия роман *приказка*.

Наред с масовките за откриване и закриване на фестивала, които дълго репетирахме на националния стадион *Васил Левски* (и първите свалки на мацки от други училища в Борисовата градина, която бе „парк на свободата“, но и свободно-безопасна за юношески флиртове зона), си спомням следната партийна случка. На откриването на фестивала чехословацката делегация, преминавайки край сектор В (където бяхме разположени с байраците за фон) скандираше „Дубчек! Дубчек!“. Това ме впечатли. Знаех кой е Александър Дубчек, но за всеки случай попитах татко. Той потвърди, че е чешкият (всъщност словашкият, но к'во от туй, както мислят повечето чужденци) Т. Живков. „И те го обичат?“ – изумих се аз. „Обичат го, защото му вярват“, без да се усети, отвърна баща ми. Започна времето, когато едно се говори вкъщи, а друго навън.

Скоро Дубчек от една голяма къща бе преместен в по-малка, а „времето изпрати“ и нашите войски в Чехословакия. За това едва ли имам вина, но и до днес си патя не само аз, но и всички посещаващи Чехия нашенци. Мнението си по този въпрос изказах на чешко-българска конференция през 1998 г. в Прага, но докладът ми случайно бе пропуснат от отпечатания в демократична Чехия сборник. Нейсе, по-късно излезе у нас.

Партията ми помогна да вляза в казармата преждевременно и да я напусна по-рано. Другарите от политбюро посъветваха Т. Живков да прати с оздравителна цел сина си първо в (на)родната армия, а едва след това в Университета. Покрай него

„Клетва на млади офицери на Площада на победата във Варшава“ („Stolica“, 44/1965, корица, снимка: Х. Юрко).

приетите за студенти донаторници станахме наборници. Партията обаче не ни изостави и вместо 2 години, изслужих само 1 година, 9 месеца и 17 дни. Това обаче бе мечешка услуга, тъй като наскоро единствената ми съвсем смешна казармена история се взорчи. Изненадващото уволнение ме завари в домашен отпуск. Започнаха да ми пращат телеграми да се върна в казармата и да се уволня, ама аз на принципа „парен каша духа“ – не вярвах. Всички студенти от поделението се уволнили, само редник К. – не. Сутрин преди развода (или нещо от този род) правели догадки. Някой казал, че не знам за ранното уволнение, старшината Славчо Кранчето *протекъл*, че съм ги лъгал, че съм бил приет за студент и пр. Накрая тежката си дума казал възводният – майор Атанасов с прякор Паганини: „Той ли не е приет? Този ли софийски тарикат не знае, че уволняваме студентите? Вие не го познавате! Приет е и знае, но нарочно не идва да се уволни, за да му тече повече трудов стаж за пенсия“. Прозорливи Майоре, дано си се пенсионираш като полковник и дано си жив да видиш как заради тези неотслужени 2–3 месеца няма да мога да събера заветните 100 точки за пенсия!

От целия команден състав и стари войници само Паганини ме обичаше. По две причини. Кварталният партиен секретар, за да отбие номера със задължителната ми характеристика за пред военните, бе написал в положителната графа, че свиря на пиано... Това не се покриваше с истината дори в мечтите на майка ми, но майорът, който свирел на цигулка, за което своевременно е бил отлъчен от офицерския купон, откри у мен сродна душа. Освен това от целия възвод само аз знаех що е химн и герб на НРБ и че тогава гербът бе върху монетите от обратната страна на портретите.

Портретите ми свиха кофти номер поне два пъти. След „гербовата“ политподготовка (след която получих за награда 3 дена домашен отпуск!) „старото куче“ Неделчо ми повери да се грижа за *леглото и портрета на Героя*. В родната казарма във всички спални помещения близо до вратата тържествено стоеше леглото на *Героя*, което бе обрамчено с националния трикопър, а над него висеше *портретът на Героя* – обикновено някакъв загинал партизанин или ремсист. Срам ме е, че си спомням името на „старата пушка“, а съм забравил името на *Героя*, но това едва ли има значение. По-важно е да се знае, че *леглото на Героя*, изпълняващо ролята на символична братска могила, пантеон или мавзолей, беше като истинско или по-точно – по социалистически истинско: сгънатите одеяло и чаршаф (съот-

ветно само половинка и третинка от тях) лежах върху мухлясал дюшек и пробита пружина, а стоящата върху ивицата (по нашенски бял) чаршаф каска на *Героя* бе без подплата, хастар, или както и да се казва, отвътре. Трябваше да добавя и подробността, че броят на войниците в ротата превишаваше броя на наличните бойни каски в помещението и при учения последният излизащ от помещението войник по принуда грабваше каската на *Героя*, която по време на учението безмилостно тракаше по главата му. Та аз, след като геройски изтърпях редица гаври с *Героя* и с мен („старото“ ме караше да разказвам на героя за социалистическия герб, да пея химна, за да види „старото“ дали на героя ще му стане стария и пр. войнишки дивотии), накрая ми писна – хванах „старото“ за куртката, запратих го върху *леглото на Героя* и той геройски пропадна в бутафорната пружина. Аз бях млад, но по-як от „стария кокал“, а освен това младите войници бяхме „намаани софиянци“, които омразата към нас допълнително сплотяваше. Всичко щеше да се размине, но точно в този момент влезе дежурният по полк и стана една... Ако не беше Паганини, щяха да ме изкарат политически вредител, но в крайна сметка се отървах само с арест, който така и не излежах. Уволних се като редник и когато натегливи студентки ме питат какво да напишат пред фамилията ми: д-р, доц. или проф. – с гордост отговарям: редник от запаса.

С *портрета на Героя* имам лош опит още от прогимназията. Патрон на класа бе партизанката Вела Пеева. Веднъж, за да объркаме посоките на учителката по география, през междучасието обърнахме чиновете в обратна посока, пренесохме там учителското бюро и фикуса, но вместо другарката Г., в класната стая влезе класната Ж. и ме спипа с *портрета на Героя* в ръце. Слава Богу, че тя бе историчка и съзнаваше, че всичко е игра. Или така ми се струва. Ако я срещна, ще я питам. Така или иначе, оттогава „*портретът от стената* *Вечно ме следи...*“, както, наред със стария градски шлагер, припява за Сталин Славомир Мрожек в драмата *Портрет*.

Бях приет за студент още преди казармата, та не се наложи, докато пазя родината с оръжие в ръка баща ми, на стари години по бързата процедура да става АБПФК, за да мога да вляза в Университета с тройки, както се случи на мнозина познати и непознати... Като студент не успях да избягна жизнено необходимите за социализма селскостопански бригади. Всъщност се отървах само с една, но и тя ми бе достатъчна. По време на бригадата запях първата руска „блатная“ песен *Това-*

ришц Сталин, Вы большой ученый... Тогава си мислехме, че тя – по подобие на частушките, в които се разказваше как „Москва, Калкута, Лос Анжелосъ обединились в один колыхоз“ и какво подари Хрущов Никита на Валентина Терешкова „за полет космический“ – е соцфолк; по-късно приписвахме авторството ѝ на руския бард Владимир Висоцки; а накрая се оказа, че и стиховете, и мелодията са на Юз Алешковски (р. 1929). По време на концерта си през май 2007 в София авторът на песента спомена, че не са го затворили отново в съветски изправителен лагер, тъй като цялото Политбюро на ЦК на КППС пеело неговите песни. Последното обяснява защо не са били репресирани и българските епигони на Алешковски.

След първата бригада станах екскурзовод и от руснаци и поляци научих още много поучителни куплетчета за Сталин, Хрущов, Брежнев, Герек и пр. партийни ръководители. Екскурзоводството бе значително по-приятно от селскостопанските бригади и до края на следването вместо в ТКЗС-то се трудох в ММЦ-то*. Ама и тук, както в казармата, съм се минаял, тъй като бригадирските шефове още преди 89-а понатрупаха еротични спомени и позабогатяха (един тогава си купи москвич!)*, а след това станаха видни политици и просперирани изпирани бизнесмени. Имало е нещо в тия бригади, което съм пропуснал. Но сега пък с гордост казвам, че като студент съм бил преводач интернационалист.

През следването ми партийността ме засягаше повърхностно или задочно: малко обучение по история на БКП, научен комунизъм, гуамат и политикономия, което си е нищо в сравнение с въведения няколко години по-късно държавен изпит по марксизъм-ленинизъм. За пръв път с партийността в Университета ме срещна един от най-безпартийните професори. В самото начало на следването колежка отличничка помоли проф. Иван Леков ако може да говори малко по-високо, тъй като тя от първата банка не чувала нищо. Възмутеният корифей на езиковедската славистика, сменяйки два-три пъти различните си очила, отвърна: „Колеги, тук сме в университет, а не на партийно събрание. Аз говоря достатъчно високо – аз си се чувам.“ Спомням си и неколцина партийно облагнати случаи. В първи курс със С. К. безуспешно сваляхме две колежки руси русистки, но се отказахме, като чухме, че „се чукали само

по партийна линия“. Припомних си този весел епизод, четейки подобните подозрения на патологичния македонски чукач Ангел Биков от романа *Сок от простата* на македонския писател Йован Павловски*, според когото жена му ходела по партийни семинари единствено за да удовлетвори сексуалността си.

Следващата историйка (благодарение на маргиналността си) е достоверно представителна за времето. Бяхме за пръв и последен път на езикова практика в Полша. Осем девойки, двама още помнещи казармата колеги и един вече позабравил я асистент. Краков, беше лято, беше прекрасно. По едно време отскочих до Варшава, където беше още по- и по-. Но когато се върнах в старата полска столица, заварих сънародниците си посърнали. Колегата М. и полската асистентка М., която ни съпровождаше, си били разменили не само идеи и адреси, но и части на тялото. Няма лошо, както казваме днес, ама... Невероятно ерудицията преподавател с изтънчени маниери и нескривано отрицателно отношение към всички идеологии (особено към комунистическата) също имал такива щения. И в това няма лошо, ама по време на тягостното връщане към родината с влак той не спря да ми внушава как е под достойнството на един български студент да спи с полска асистентка и как партийната и комсомолската организация трябвало да разгледа този срамен случай! Самият той бил много близък с доц. С. И. (прекрасен учен и преводач, но фанатичен партийен секретар) и нямало как да скрие от него този неприятен инцидент. Животът и литературата показват, че когато те унижат чрез секс (а не дай боже – без секс), най-ефектно е да си отмъстиш с идеология. Романите на М. Кундера и А. Мин, както и следващите няколко случки, представят и обратния вариант.

Пред очите ми изплуват две позабравени партийно-сексуални мелодрами, на които съм свидетел само отчасти. В Университета се бяха прочули двама доценти, които тормозеха момчетата от омраза, а девойките – от любов. Сега на това по американски му викам „sexual harassment“, което по нашияски си е живо е... но в случая е интересен не толкова резултатът, а начинът на постигане. Единият от тях обаче (случайно преподавател по научен комунизъм) си намери майстора с гъщерята на партийен бос, който направи публичен (т. е. партийен)

* Международен младежки център в Приморско.

** Интересни еротично-идеологически впечатления за социбригадите споделя Александър Чакъров в частта *Бригадите* на книгата си „Харемът на един студент“ (Варна, 2007).

* Вж. „Силата на любовта и любовта на силата във взаимноотчуждаването се малки литературни“ (*Жените на Варшава* от Г. Марков, *Германия – мръсна приказка* от В. Пасков и *Сок от простата* от Й. Павловски). В: [сб.] Фигури на автора. С., 2002, 111–125.

скандал. Но доцентът се оказал АБПФК и се оправдал пред партийния комитет с това, че преди Девети, като бил нелегален, за да издаде партийните тайни, фашистите го били в полицията с пръчка по тестисите и оттогава се извратил. За наказание го преместиха в друг ВУЗ.

Вторият доцент беше голям радетел на партийността в литературата и секса. За преподаване на първото получаваше заплата, а за второто, както при предишния случай, също бяха виновни външни обстоятелства. Доцентът беше инвалид и кръвта от липсващия му крайник неугържимо нахлувала в друг телесен член, поради което за възстановяването на първичния кръвоносен баланс бяха пожертвани редица първокурснички. След един студентски купон завършил с ограничено преподавателско участие в апартамента на един колега, като попитахме отличничка грозавелка как смее да говори „на ти“ на въпросния доцент, тя измяука „а, мой шйе мйе йшбйе, пък аз шйе му говорйъ на Вие...“ Говореше меко, но беше твърда и много умна. На изпита обаче получи четворка. Неподкупният преподавател (в стил Хелена от *Шегата* на Кундера) ѝ преподаде лекция по партийност.

Урок по партиен морал ни изнесе и наш по-възрастен колега от следването. След дипломирането ни стояхме дълго без работа в столицата, неускайки да станем учители извън нея, и Ж. А. ни подкокороса в знак на протест да си изгорим дипломите пред Народното събрание. И за малко да го направим, ако някой не се беше сетил, че бащата на подстрекателя бил партизанствал заедно с тогавашния главен редактор на в. *Работническо дело*. Никой не си изгори дипломата, но случайно един от нас стана журналист международник, а другите си останахме без постоянна работа.

Но всяко зло за добро. Продължих екскурзоводската си дейност и опознах най-различни поляци, руснаци и чехословаци. Поплувах госта из Централна Европа, бях и в СССР, обикнах Полша, а много поляци (и благодарение на мен) продължават да обичат страната ни. Ако за руснаците социалистическа България бе „сплошной Запад“, за нас Герековска Полша бе „дивният Запад“ на квадрант. През 70-те и 80-те години Полският културен център в София (като умален модел на самата Полша) за българите бе полуотворен прозорец към света, който, посещавайки Полша, отваряхме напълно.

Работех в младежко туристическо бюро и видях в неформална и формална обстановка всякакви полски, руски и чешки комсомолски и партийни дейци, някои от които (по различно време) се изкачиха до най-високите етажи на властта. От по-

Дискусия и гласуване в полската 1968-а. В стихотворение на Баранчак от периода четем: „А колко малко липсваше: аз можех / ръка да вдигна като всички други“... („Stolica“, 18/1968, снимки: Я. Шелски).

ляците научих, че има социализъм и социализъм, партийци и партийци; истината за съветско-фашисткия сговор, за Катин, за Варшавското въстание и други социалистически теми табу. И най-мракобесните полски комунисти бяха патриоти и си останаха патриоти и след като забогатяха, докато нашите псевдоинтернационалисти се изродиха в националисти и мафиоти. Въпреки тази разлика, обясняваща защо си нямахме наша *Солидарност*, оттогава твърдя, че това, което се случва в Полша, след 5–7 години задължително идва и у нас.

Като екскурзовод се сприятелих и с редица некомунисти, между които и актьорът Ян Енслерт. Ян току-що бе изиграл блестящо ролята на отец Ередия във филма *Осъдени души* и всички българки и поляки над 14 години бяха влюбени в него. На мен ми попадеше еkleктичното му спокойно и реалистично отношение към живота, от една страна, и фанатичната му всеотдайност на екрана и сцената, от друга. Когато за пръв път видях снимка на наскоро убития от комунистическите спецслужби отец бл. Йежи Попелушко (†1984), установих известна визуална прилика между филмовия Ередия и полския свещеник най-вече във фанатичното им излъчване. Споделих с Енслерт, че когато го е избирал за ролята на Ередия, режисьорът Вло Радев сякаш е познавал Попелушко. Но вместо като комплимент, мне-

нието ми прозвуча обидно. Енглерт и Попелушко били приятели, но и двамата не били фанатици: „Да не мислиш, че съм подходящ и за ролята на партиен секретар фанатик?“ – троснато завърши разговора актьорът и нашите отношения останаха хладни до момента, когато той още по-блестящо се превъплъти в ролята на разкаляния се сталинист и партиен секретар Бартоджей от драмата *Портрет* на Славомир Мрожек, която *Театър Полски* представи и у нас. Когато ме видя в гримьорната, Енглерт се усмихна сякаш нищо не е било и каза: „Знам какво ще кажеш...“ И двамата осъзнахме, че фанатизмът е присъщ не само на религията, но и на всяка идеология.

Погледнато ретроспективно, в личен план полският комунизъм ми навреди повече, отколкото родният комунизъм. Не знам дали ако бях партиец, щях по-лесно да постъпя на работа или по-бързо да стана аспирант, но със сигурност появата на *Солидарност* ми попречи да започна мечтаната работа в Полския център в София (всичко бе уредено!), а след това – да пиша дисертация в родината на Мицкевич. Събитията в Гданск пренасочиха аспирантското ми следване от нормализиращата се Полша към *нормализираната* Чехословакия.

В Словакия и Чехия партийността се сгромоляса върху мен с пълна сила. В общ план имах възможност синхронно да сравнявам живота на поляци и чехи по времето на *нормализацията* и *Солидарност*. Чехите, които още не могат да простят на българите за 68-а (но след 89-а забравиха за СССР, спомниха си, че „говорят по руски“ и публично го потвърдиха с надписи пред големите магазини и ресторанти), вече не помнят колко отворително се държало спрямо полските си съседи през трудното десетилетие на *Солидарност*! От есента на 1982 до пролетта на 1987 г. в Чехословакия видях и изпитах на свой гръб различните прояви на партийността сред българи, чехи, словаци и поляци. Най-вече в поведението на обикновените хора.

Пристигането ми в Чехословакия съвпадна със смъртта на Леонид Брежнев (1982). За погребението на Сталин съм чел, гледал и чувал, ама и да не бях, това, което видях в Братислава през ноември 1982-ра, ми е достатъчно да си го представя. То не бяха знамена, портрети, траур, мирова скръб и какво ли не. При това за Чехословакия Сталин поне формално е бил освободител, докато Брежнев, откъдето и да го погледнеш, си беше окупатор. Непосредствено след смъртта му трябваше да се запозная с колега, с която щяхме да учим заедно. Заварих я в женското общежитие да плете, седнала по турски на леглото.

Представих се и тя попита: „Колега, разбрахте ли какво стана?“ Само за седмица-две ми се бяха случили сума ти неприятности, генерирани от Генералното ни консулство в крайдунавския град, и ми бе трудно да преценя с кое да започна. Но Д. Д. тъжно резюмира: „Другарят Брежнев починал. И сега като започнат едни войни...“ Най-мекото, което си помислих, бе: „Само тази ми липсваше.“ Още на другия ден се оказа, че тя е голяма душа, но в началото и през ум не ми мина, че непознатата българка като всички (профилактично) играе на социализъм.

Една по-млада сънародничка обаче изигра сценката „соцзапознаване“ така: „Казвам се Н. Н. От Правец съм и съм партиен член.“ Подобна наглост не ми се беше случвала и отговорих доста грубо, че съм Йото К., безпартиен от Лозенец, на когото му дреме на к., че тя е от Правец. По-люкарска партийна общност от тази на българите в Братислава не съм виждал никъде. Убеден съм, че някои от тях и до днес пишат доноси един срещу друг... За щастие там не се налагаше да посещавам събрания, а за още по-голямо щастие след година успях да се прехвърля в Прага.

В Златна Прага се запознах с редица чешити. Първият, с когото се сприятелих, аспирант по генетика, ме въведе в света на бирата, показва ми в коя кръчма точат най-хубавия кôзел (*У Вола*), старопрамен (*У двоу срдци* – вече я няма), будвар (*У мед-видкуу*) и пр. Закле ме да ходя в посолството само когато дават стипендиите. С умиление си спомням смислените разговори, юнашки напивания и първите три изречения (които си останаха и последни) от съвместно започната еротична трилогия... С К. К. ни сродяваше и омразата на служителите на дипломатическата мисия към нас. Той вече бе пострадал от тях, а на мен ми предстоеше. Неговото „провинение“ бе, че поискал да му разрешат да участва във висок научен форум по генетика в Швеция. Обещали, прибрали паспорта му и дълго не го върнали, докато в същото време западниците от общежитието събирали пари за скандинавското пътуване...

Моите конфликти с нашите дипломати също започнаха с паспорта, който отказвах да оставя на съхранение в консулството в Братислава (с което давах лош пример на другите), позовавайки се на стих от Маяковски за съветския паспорт и написаното на последната му страница, че документът трябва да бъде винаги у притежателя си. Конфликтът се задълбочи, когато казах на несменяемия samozабравил се генерален консул Джанко Сливков, че държавата харчи пари, за да уча конкретно

нещо на конкретно място, а той получава заплата, за да защитава интересите ми на български гражданин в поверената му държава. От последното не ми стана по-хубаво, но не и толкова лошо, колкото предполагах. От всички професионални съсловия в България страхът сред дипломатите е най-силен, тъй като те по разбираеми причини дават мило и драго да останат колкото се може по-дълго на чужбинската държавна ясла. Тогава разбрах, че ако наш служител си зададе въпроса: „Абе, моя кой е, та си позволява...“, автоматично следва (къде наум, къде гласно) отговорът: „Кой знае кой стои зад него...“

Докато К. К. се чудеше как да замине на Запад (където поне от 16 години е професор по генетика), астрономът Митю Звездев правеше всичко да не го изгонят от Чехословакия. Но който трябва да бъде обесен, няма никога да се удави, и една наскоро разведена арабка го наклевети пред нашите власти, че отказвал да се ожени за нея, понеже искал да избяга на Запад. Астрономът ме помоли да свидетелствам пред посланика, че не е такъв човек. С всички си акъл отидох при консула и изложих железния аргумент, че ако е искал да емигрира, е щял да направи точно обратното. Това обаче доста поразгневи несвикналите на такива смущения дипломати. Те оставиха на мира Звездоброеца, който по ironия на съдбата се ожени за латиноамериканска комунистка (сега живеят богато и щастливо в четириъгълника Испания – Латинска Америка – Прага – Шумен) и се заеха да поучават мен с кого не трябва да дружа и за кого трябва да се оженя. След години разбрах, че без да знам, дори ме е венчал. Но това е друга, още по-гнусна история.

Понякога в Прага падаше голям майтап. Веднъж при мен гойде студентка дебеланка и след много изчервявания изплю камъчето, че другарят Матю Лъчев „препоръчал“ да ме изберат за комсомолски секретар. Не знам кой от двамата им е бил посмаян като разбрали, че отгавна не съм комсомолец, но Лъчев бързо измислил формулата, че комсомолската възраст е вдигната на 35 години и могат да ме приемат отново, което и направили, без да ме питат. Секретар не станах, но се наложи на попрището жизнено в средата да започна да посещавам комсомолски събрания, на каквито преди практически не бях ходил. На едно паметно събрание по идея на Лъчев гъщерята на работещ в посолството другар предложи безименното комсомолско дружество да се окичи с името на наскоро починалата Людмила Живкова. Това ме потресе и казах, че покойната Люд-

мила е свързана с Прага единствено посредством вица, в който, укорявайки чехите, че нямали море, а имали министър на флота, получила отговора – и вие нямате култура, ама си имате министър на културата. Предложих да кръстим комсомолското дружество *Св. св. Кирил и Методий*, но една vip-щерка прозорливо предвиди, че ще се наложи да чистим скулптурите на светите братя на Карловия мост от наакващите ги речни чайки. Не постигнахме консенсус и върху патронството на (автентичния) г-р Петър Берон, чийто барелеф стоеше над входа на прочутата малостранска кръчма *У коцоура* (и нея я няма вече). Въпреки безспорното предимство, че барелефът е под навес и гълъбите няма да го насират, предложението не бе прието.

Другарят Лъчев бе разстроен. Няколко пъти се опита метафорично да ми говори за курешките и другите лайна и бе напълно ясно, че обмисля как да ме насере. Но започналата перестройка изненада и него, и мен. Вместо очакваните репресии, един ден в общежитието ми гойде партийният секретар на студентската организация и след бутилката червено вино *Мелник* започна в стил Сталин да се разхожда из стаята с размер 2,50 x 3 м. После спря, поогледа се, извини се, че обстановката не е достатъчно тържествена, но въпреки това ще ми съобщи решението на студентите комунисти да бъде предложен за член на партията. Не знам защо, но първо попитах дали е съгласувано с посолството, а той отговори, че не е тяхна работа. Много съм мислил за тази самоинициативна самонадеяност и единственото ми обяснение е, че през 1986 г. (в контекста на зададените от Москва гласност и демокрация) комунистите провинциалисти искаха да изземат инициативата (и територията) от децата на посолската номенклатура. По-редното социално разкрепостяване стимулираше низините (по примера на стимулиращата аналогия на близкото минало) от партийни плебеи да станат аристократи партюкрати. Като още неопитни играчи младите имащи и младите искащи да имат попреизграха ролите си, но Прага се оказа достатъчно широка и след 1990-а даде хляб, бира и банки и на едните, и на другите. Кръгът се затвори и по друг начин. След като вътрешната миграция от града към селото се превърна от социално-икономическа в политическа, през 90-е от политическа стана интерикономическа.

Впрочем, в средата на осемдесетте, след върволицата от погребения на най-висши партийни лидери в Москва, соцът престана да бъде монолитен. Нямахме пълна идентичност между

СССР и сателитите му. След изването на Михаил Горбачов дори редица страни, сред които безспорно ЧССР и НРБ, изглеждаха по-консервативни от родината на Ленин и Сталин, като политическата стагнация в Чехословакия бе значително по-дълбока от тази в България. Неслучайно там промените започнаха по-следни, но по стар чешки обичай завършиха първи; какво ставаше в Полша бе от ясно по-ясно, а у нас протичаха странни процеси.

До този момент се играеше на социализъм. Играеше се по правила кога по-жестоки, кога по-меки, но все пак предвидими. От перестройката насетне правилата се променяха толкова бързо, че взаимно се застъпваха и отричаха. Вече не се знаеше „кой кой е“ и аз от „никой“ може би вече съм изглеждал като „кой знае кой е?“. И в добрия, и в лошия смисъл.

Спомням си няколко срещи, които сега оценявам по друг начин. И трите бяха свързани с готвената от мен дисертация. Като всеки начеващ учен исках да открия колелото (не на историята) и се мъчех да намеря дефиниция на славянската литературна общност. Интересувах се от общностите и М. С., на която за известно време бях кум, ме свърза с колегата си философ Меду Д., който бил бая начетен в тази област. Срегнахме се в тогавашното кафене *Прага* и разменихме няколко думи и много погледи. Особено се озърташе философията, който повече питаше, отколкото отговаряше. При същото си връщане в София потърсих връзка и с автора на *Човекиите общности*, проф. Ч. К., който също (но поне по телефона) ми зададе серия въпроси от типа кой, кога, откъде, за какво... като основният бе „кой ме праща“. Накрая каза, че каквото е имал да каже, го е написал. Накратко: и двамата не ми казаха нищо и колелото си остана неоткрито. Едва по-късно осъзнах какво са си мислели или по-точно за какъв са ме помислили.

За такъв ме е взела и полската литературоведка В. С., която (за разлика от предишните) ми каза доста неща. Веднъж беседвахме в апартамента ѝ за Лекциите по славянски литератури на А. Мицкевич в Париж и написаното за тях, което видната изследователка се съмняваше, че съм прочел, тъй като го нямало в България. Все пак разговорът тръгна, но най-любопитното бе следното. След всяко второ-трето изречение полякинята уточняваше: „защото ние с Вас разглеждаме това от марксистически позиции, нали?“, поглеждаше първо мен, след това портрета на папа Йоан Павел II на стената и мислено се прекръстваше.

Вече знаех, че „да не знаят кой си“ ме пази от червените власти като червен конец от уроци. От срещите в средата

на 80-те научих, че „когато те мислят за такъв, какъвто не си“, може да научиш много, но не и това, за което питаш.

Как се ставаше партиен член днес са забравили и тези, които бяха, та не е лошо да припомня. Познавам много хора, които искаха да бъдат партийци, но не можеха, и нито един, на когото са предложили, а той е отказал. Всъщност в туристическото бюро, в което екскурзоводствах, един от поредните директори отдалеч ме подпита дали не искам да стана член и да остана там на работа, но аз се притесних, че членството ще ме закрепости, и любезно се измъкнах под претекст „амбиции за научна дейност“. Това, че не познавам хора, които са отказали членство, не значи, че не е имало и такива, но те със сигурност не са били толкова, колкото са сега, както преди Девети партизаните не са били толкова, колкото се нароиха през 70-те...

Христос е нахранил вярващите с пет хляба и две риби, но отпеклата го партия не вярваше в чудеса. Тя знаеше, че не може да насити всички с партийната баница, и мъдро бе ограничила достъпа до нея с работнически, селски, комсомолски, турски, цигански и пр. квоти. Най-трудно до баницата се докопваше средната интелигенция. От висшестоящия комитет се спускаше бройка за определено (квотно) лице, което попълваше формуляр и представяше две-три препоръки от членове с дългогодишен партиен стаж. След това първичната партийна организация (ППО) изслушваше, разпитваше, обсъждаше и най-накрая гласуваше мераклията. Процедурата се задвижваше и след известно време някакъв районен или друг комитет издаваше партийната книжка. Както съм писал на друго място – да станеш партиец бе значително по-дълга (и с несигурен край) процедура, отколкото встъпването в лоно на която и да е религия. Сега добавям, че компартията бе единствената обществена организация с лимитирано членство!

В мотивите си за партийно членство написах, че искам да избирам и да бъда избран, което ужаси бъдещите ми другари, тъй като се оказа, че формулярите са под брой и не могат да се поправят. Трябвало да напиша, че вярвам в ръководната роля на партията (което си е същото), а не, че аз искам да ръководя. Но станалото – станало. Имах препоръка от масит професор по комунизъм, партиец отпреди войната, и това даваше надежда за победен изход, но бях пропуснал подробността, че той вече е пенсионер в България, а действието „приемане за член“ се играе в чужбина, където хлябът и ножът бяха в един и същ кукловод. В Прага учеха и доста будни деца,

които още на комсомолско равнище провалиха партийните аспирации на една отявлена карьеристка, но като цяло бях надценен възможностите на младите и подценен коварството на старите.

Другарят Лъчев бе спретнал фин капан. Бе решил да ми даде възможност да кандидатствам, но след това да ме отреже, прекрасно знаейки, че в перспектива е много по-лошо да кандидатстваш за партията и да те отхвърлят (а не дай Боже да те изключат), отколкото да си обикновен безпартиен. Последва серия „приемни“ събрания, за които си спомням с погнуса. Трагизма на събранията с „вдигнати ръце“, отлъчващи от колектива, познавах от *Разораната целина* на Михаил Шолохов и ми предстоеше да науча и от *Шегата* на М. Кундера, но не съм предполагал, че драматизма на приемането ще изживея лично. Благодаря на тези, които ме подкрепиха, и се извинявам на всички, които бяха впримчени в приемния фарс.

Случаят се закучи. Въпреки мнозинството при гласуването в студентската ППО, партийният комитет на посолството проточи утвърждаването до заминаването ми от Прага. Покъсно ме уведомиха, че съм приет, но партийна книжка така и не получих. В България също не успях да се сдобия със заветната, многократно възпявана в литературата алена книжка, тъй като трябваше да се зачисля към организация по месторабота, а по времето, когато още нямаше безработица, аз не работех. Имаше и вариант да се влея в стройните редици на кварталните партийци пенсионери (и да застана като в хубав съветски филм рамо до рамо до баща си), но и за това бяха необходими документи или поне книжка. А аз като нелегалния милионер Корейко на Илф и Петров всъщност бях „таен“ партиец. Дори малко напомнях на подпоручик Лукаш от *Швейк*, който казваше на своите войници сънародници: „Да си останем чехи, но не е нужно някой да знае за това.“

Никога не успях да изпитам нито тръпката при получаване, нито горестта при връщането на партийната книжка, което също нееднократно е описано. Впрочем названието „билет“ е много по-изразително от „книжка“. Спомням си както прочувствения разказ на женен за нашенка съветски сибиряк, който, за да получи едноразовен билет за чужбина, е трябвало да остави партийния си билет в СССР, така и грузинския виц обява: „Срочно заменяем фабрика за водка за партиен комитет. С доплащане.“ Моят закупен случай май бе по средата. Билетът ми не бе едноразовен, а по-скоро безпосочен.

В България постъпих по сталински: няма билет – няма членски внос. Пестейки от вноски, спокойно си закусах, докато един всезнаещ безпартиен (е, много такива имаше!) ме светна, че ако не плащам партийната лепта няколко месеца, ще се самоизключа, поради което тръгнах да си търся книжката, работата и организацията. Започна се една кръстоска между *Швейк* и *Параграф 22*. Не можеха да намерят документацията от Прага и аз дълго подозирах, че нарочно не е изпратена. Хрумна ми дори, че партийното ми досие е споделило съдбата на „посраните гащи на Хашековия подофицер Биглер, които потънали във водовъртежа на Световната война“. Преди 8 години обаче се оказа, че посолството не е изпратило в България по надлежния път и акта за граждански брак, който най-официално сключихме пред упълномощен негов служител... Оттогава съм склонен да мисля, че забавянето на партийната документация не е било нарочно, а в реда на нещата.

След осеммесечна борба с институциите през лятото на 1987 г. ме назначиха в Софийския университет, а през есента се активизира процесът за зачисляване в партийната организация. Сравнени с пражките, партийните събрания в родната Алма Матер си бяха чисто отбиване на номера. Само веднъж най-младата партизанка от отряда *Чавдар* заплаши двама по-възрастни колеги и мен, че следващия път ще донесе лично си оръжие, подарък от гр. Живков, и ще ни разстреля. Дори не си спомням за какво. Попитах двете заплашени, но и те са забравили за тази грехолия. Е, веднъж изтърпнах, когато, четейки вестник по време на събрание, тогавашният декан ме потупа по гърба и ме попита дали не искам пак да уда в Полша. Това бе през 1988 г., когато никой от колегите не искаше да пътува до размирната гържава, поради което през тази паметна година аз бях ходил служебно (със самолет!) във Варшава и Краков поне три пъти. Но когато се обърнах и видях, че същият също чете същия вестник и че говори съвсем сериозно – веднага се съгласих.

В този ред си спомням и как при постъпване на работа във Факултета доброжелатели превантивно ми разказаха за студентка, оплакала се в партийното бюро от преподавател, който я изнасилал в квартирата ѝ. На мъчително „закрито партийно събрание“ наложили „мъмрене“ на отреклия вината си другар, а щом клеветницата партийка мераклийка си тръгна, най-гъртият комунист попитал: „Абе, Мето, сега като сме си само колеги, кажи поне хубаво ли се чука?“ Истинността едва ли е изопачена, тъй като след всяко „закрито“ събрание

всички безпартийни знаеха с подробности какво се е говорило там, докато какво се обсъжда на „откритите форуми“, преминали под девиза *Гласност, преустройство, демокрация*, не разбиха дори и присъстващите.

Най-„скандалното“ партийно събрание, на което съм присъствал, бе, когато една студентка каза, че по някакъв предмет се явила на изпит по конспект, по който изпитвали майка ѝ преди четвърт век. Изглеждах я така, както зяпах мен, когато се поскарах с най-младата партизанка „чавдарка“, без да знам коя е. Когато започна работа, вече бе минала пословичната университетска партийна конференция, на която се бяха изявили партийните дисиденти и за която се тиражираха какви ли не слухове, впоследствие преминали в легенди. Нейният дух бе мултиплициран на по-низше равнище, докато накрая съвсем затихна или се пресели в никнещите като гъби *алтернативни* партии.

Към бурните обществени и партийни брожения на прелома между 80-те и 90-те се присъединих ентусиазирано, но ги преживях резервирано. Еуфорията ми от промените в София бе кратка. В края на ноември 1989 заминах за Прага, за да получа тържествено втората си докторска диплома. Там *Нежната революция* методично нежно слагаше край на *нормализацията*. Посетих Философския факултет, участвах в митингите на *Вацлавака*, разговарях с колеги и познати и не вярвах на очите и ушите си. Какво се бе случило с чехите за по-малко от 3 години? Ставащото нямаше нищо общо със събитията от времето на *Солидарност* и намирисваше на нагласено. По-лошо от съмнението, че между битите и биещите по време на демонстрациите в Прага има нещо общо, е увереността, че е така. Забавно е да си трезв в пиянството на чужд народ, но ако не пиеш от опиянението на своя – махмурлукът ти е сигурен.

Колкото създаването на ППО по месторабота е било сериозно, толкова деполитизирането на СУ чрез създадените „клубове по интереси“ бе комично. То течеше успоредно с учредяването на десетки нови партии и тяхното скоростно разцепване. Архетипното роене на изначалната българска партийност от края на XIX в. на „либерали“ и „консерватори“ и последвалото разцепление на социалистите на „тесни“ и „широки“ сто години по-късно се възроди с пълна сила и партийният синдром на раздвояването зарази дори Синода и Мюфтийството. Изключването от партията* показно

бе изместено от „отлюспването“, но най-масово бе прехвърлянето от партия в партия, следвано от негласното отпадане. Не са ме питали защо при наличието на толкова партии си стоях точно в мутиращо-мимикриращата обриваща на опасност членовете си столетница. Не съм се питал и аз, но сега си мисля, че именно вътрешното предателство и външната опасност („всички комунисти в Белене!“) ме подтикнаха към неприсъщия ми колективен мазохизъм. Заплахите откън май си бяха част от играта, тъй като по-късно (на фона на окървавената Югославия) онези, които щяха да избият комунистите, се фукаха, че те са спасили етническия и социалния мир. Впрочем доскоро малцина по света и у нас са си давали сметка, че „либералният Титов комунизъм“, неслучайно оприличен на *Титоник*, е бил изненадващо (за Изтока и Запада) жесток. Неговата благост е толкова преувеличена, колкото и мракобесието на българския. В този контекст е любопитно като как сравнително мек комунизъм се изроди в толкова уродлив посткомунизъм и случайно ли комунизмът се задържа най-дълго в православните страни? Дълбоко съм убеден, че най-голямото престъпление на родния комунизъм е съзнателната му и добре планирана (този път на петдесетилетки) трансформация в капитализъм за номенклатурата и във феодализъм за членската маса.

Докато комунизмът се намеси само в личния ми живот, посткомунизмът ме цапардоса професионално. След ликвидирването на партийните организации по месторабота, в СУ започна невиждана (от мен) партийна дейност, в която най-активни бяха „безпартийните“. На едно заседание на Факултетния съвет единственият завърнал се и останал в България политимигрант нападна най-репресираната от комунистическия режим комунистка. Обидите бяха по линията бащи-деца и това възмути мнозина от присъстващите, тъй като бе известно, че тя обираше само негативите от роднинството си с обвинения в култ към личността и свален от поста първи секретар на БКП неин баща. Но „де го чукаш – де се пука“, и пред очите ни се сгромоляса от инфаркт не набедената, а опиталият се да протестира срещу несправедливостта приятел на дисидента – партиен секретар в пенсия*. Така и не разбрах как се съчетава патологичната омраза към партийния вожд с най-близко и трайно приятелство с негови умалени копия.

* Последният изключен от БКП май беше Т. Живков!

* По ирония на съдбата подобен случай описва Сл. Мрожек в драмата *Портрет*.

Трагичният случай светкавично стана обществено достояние и от трибуната на Народното събрание бе раздухан от депутати комунисти. Факултет и Парламент се възправиха като Давид и Голиат. За (давидова) пращка послужи написаното опровержение, в което се твърдеше, че никои не е нападал покойника (което си беше истина) и че той си е умрял просто така (което вече изобщо не беше така), което няколко души не подписахме. По времето на късния соц не поставих подписа си под нещо подобно, но тогава нищо не ми се случи. Този път обаче бях обявен за отявнен комунист и доцентският ми конкурс се проточи като следване на заочничка.

Това комай беше и заочното ми приемане в партията, станало без моето съгласие, а още по-малко с това на съпартийците ми. Една от тях (която съхраняваше документите по конкурса) предложи да зачеркна от депозирания автобиография, че съм член на БКП (която и без това формално не съществуваше), ама аз – не, та не. Жената, която бе и си останала ортодоксална партийка, знаеше, че фактически не съм член и че не одобрявам политиката на партията, но по човешки искаше да помогне. И обратно – за нелепо починалия професор, чиято памет се опитвах да опазя, аз бях първо агент на Валенса, след това на Хавел и само смъртта му попречи да заподозре как преди да стана шпионин на папата временно съм комунист. Динамичното ми виртуално политическо развитие обаче се съпътстваше от реално „ускорено забавен“ професионален растеж на място. Последното потвърждава, че през соц такива неща са се случвали още по-често и по-масово, тъй като връзката партийност – кариера не е от вчера и не бе до вчера. Нашенската многопартийност не я ликвидира, а мултиплицира.

За твърд комуния минавах повече от петилетка. В края на XX век бях смаян, като ме попитаха какво мисли разпуснатата (според мен) факултетна ППО относно предстоящи (тайни) академични избори. В началото на следващото столетие обаче установих, че през преходното съм пропуснал да стана нелегален.

Животът през соц бе реалити шоу без екран. Всички, видими и невидими, играеха. Повечето, за да оцелеят; броени – да забогатеят. Всичко бе игра и разиграване. Игра на социализъм, изродила се в играчка. За едни играчка-плачка, за други – играчка-плячка...

Повече за щастие, отколкото за нещастие, спомените за соц постепенно избледняват. Много младежи не са чували за Октомврийската революция в Русия, за Културната революция в Китай, за Пражката пролет и нормализацията в Чехословакия, за полската *Солидарност*, за спускането на желязната завеса и срутването на Берлинската стена. Веднъж като попитах какво си спомня за 89-а година, една студентка изрази съчувствието си така: „Тогава бях на осем и ми бе адски трудно да свикна да се обръщам към учителката не с „другарко“, а с „госпожо“. Представям си как сте се чувствали преди и след това вие, възрастните.“ Докато много чешки баби и дядовци все още си спомнят романа на Иван Олбрахт *Ана пролетарката*, децата им мислят, че пролетарка е „жена, която спи облечена“, а внуците им – че това е „жена, която обича пролетта“*. Възрастните съзнателно и несъзнателно също заличаваме неприятните си спомени. Докато малцина стари чехи си спомнят, че най-маститият паметник на Сталин в света (!) е бил на хълма Летна в Прага, внуците им не могат да свържат името на „бащата на народите“ с неговия прословут мустакат портрет**. Краковските дечурлига като видят паметника на Ленин в Нова хута, на който вождът на пролетарската революция (с ръце в джобовете) е наметнат с прословутата пелерина, радостно викат „Батман, батман!“***. И ако при чехите и поляците сталинизмът избледнява, при русите ленинизмът е вечно жив. През 2002 г. на най-северния японски остров Хоккайдо московчанка (повече като майка, отколкото като учен) ми разкри, че при руснаците ленинизмът е вроден. Повод за такъв извод дал седемгодишният ѝ син, който никога не бил виждал паметник на Ленин в Русия, но когато пред ресторант KFC в Сапоро видял рекламната фигура**** на негъра с бяло сако и брадичка, възкликнал: „Мамо, мамо, това е Ленин, нали?“ През пролетта на 2010 г. видях как върху клоните на цъфтящото до останките от разрушения паметник на Л. Брежнев (намиращ се срещу Софийския университет) гръбче студентки закичват мартеничките си. Попитах ги дали знаят, че това е

* Доускова, Ирена. *Как вълците ме изядоха*. С., 2006.

** „Сентенция“ на седемгодишния ми син.

*** В самото начало на XXI в., преподавайки грамата *Портрет* от Сл. Мрожек на чешки студенти българисти и слависти, се оказа, че те в общи линии знаят за съществуването на Сталин, но не могат да свържат името с портрета му.

**** Trzcinska-Rosik, Justyna. *Mowa rzeczy. „Głosy” przedmiotu w polskiej prozie socrealistycznej*. Kraków, 2006, корица.

***** В Япония, наред с портрета на рекламното лице на KFC, се мъдрят и негови скулптури.

постаментът на гранитния бюст на Брежнев. Споделях се и една отговор: „Кой е тоя? Защо, забранено ли е?“ Първият въпрос-отговор донякъде ме зарадва, вторият – не съвсем. Добре, че не продължи с въпроси като „Той травестит ли е, та е имал бюст?“ или „Тогава нямало ли е силикон, та са му направили мраморен бюст?“

През реалния социализъм обществения живот определяха и контролираха *андрополозите** (мой неологизъм, изведен от фамилията на Юрий Андропов – дългогодишен шеф на КГБ и краткотраен генсек на КПСС). Посткомунизмът разчита не само на постмодернистите и професионалните антрополози, но и на свидетелите съвременници да архивират миналото.

Постпартийното ми битие продължава да ме сблъсква с партийността, водеща началото си от Лениновата статия *Партийна организация и партийна литература* (1905). И аз като всички филолози съм учил, че партийността е основата на социалистическия реализъм, но от години ме изкушава нещо по-широко, което нарекох славянски *партоцентризъм*. Интересувам ме неговата същност и намеса в обикновения живот на обикновените хора и най-вече в интимната област на човешките отношения. Насочването ми към *партоцентризма* обективно породиха заниманията ми с теоцентризма и етноцентризма в славянското обществено и литературно развитие и явната му причинно-следствена връзка с тях, но подсъзнателната мотивация да представя партоцентричния генезис, партийните събрания, култа към личността с неговите мавзолеи, паметници, портрети и пр. е пряката ми и непряка съпричастност с тях.

Аз съм субект и обект на *партоцентризма*, неговъ рожба и свидетел. Без да съм мъченик, а още по-малко соцевангелист, искам да *свидетелствам*, че „времето е в нас и ние сме във времето“. Без да обвинявам и без да защитавам.

Ако мога.

„Младежи – напред в борбата за щастливо, социалистическо полско село.“

Плакат от началото на 50-те години.

* По време на късния соц много популярни бяха т. нар. „цивилни културолози“, „цивилни изкуствоведи“ и пр. наследници на Хашековия таен полицейски агент Бретшнайдер.